

Duczko, Wladyslaw. *Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe* (Leiden and Boston: Brill, 2004), XIV+290 p.

Працю Владислава Дучка присвячено вивченню присутності скандинавів на території Східної Європи. Серед сучасної наукової літератури це найновіше й найповніше археологічне дослідження східних аспектів історії вікінгів. Книжка складається із вступу, шести глав, заключення, споряджена численими ілюстраціями (загальним числом — 78).

Справжнє значення цієї праці ще належить оцінити археологам та історикам. Тут я спробую лише коротко окреслити деякі з достоїнств та хиб книжки В. Дучка з трьох можливих перспектив: археологічної, історичної, а також з точки зору відношення до полеміки норманістів та антинорманістів.

З археологічної перспективи, «*Viking Rus*» являє собою ґрунтовну працю, що пропонує аналіз знахідок, атрибутованих скандинавам у Східній Європі. Археологічні знахідки обговорюються у всіх главах, й спостереження автора по-

кликані ілюструвати головну думку — про існування скандинавського суспільства у Східній Європі. У першій (с. 10–59) та другій (с. 60–114) главах розглядається початок контактів скандинавів із регіоном Східної Балтики, скандинавська інфільтрація в середовище балтійських та фіно-угорських племен, а також заторкнуто питання славянської міграції на територію Північного Заходу сучасної Росії. Стосовно останньої проблеми, В. Дучко підтримує думку про проникнення слов'ян в середовище місцевого населення й протоміські центри не раніше X ст. У другій главі представлено огляд археологічних досліджень найраніших пам'яток, на яких знайдено скандинавські матеріали (Стара Ладога, район р. Волхов, Рюрикове городище, Ізборськ та Псков). Автор здійснює цікаві порівняння кількості знахідок скандинавських артефактів у цьому районі з тим, що знайдено в Центральній Швеції, Данії, на західнослов'янських територіях та Центральній Європі. Спираючись на числений матеріал, автор припускає, що крім вихідців із Швеції, північно-західний регіон Східної Європи цікавив також і датчан, що мігрували сюди спільно із групами балтійських слов'ян. Варто однак зробити поправку до одного із місць першої глави. Посилаючись на думку Уоррена Тредголда, В. Дучко схиляється до того, що карбування монет імператором Феофілом мусить оцінюватися приблизно у 100 млн. фоллівів (мідних монет) (с. 55). Декількома рядками нижче, у супереч мовленому, автор пише про те, що монети Феофіла належать до рідкісних знахідок (с. 56), і це після твердження, що його монети знайдено, крім Північно-Східної Росії, також у Данії й навіть найпівнічніших районах Швеції (с. 54–55). Хоча В. Дучко й підтримує висунуте Джонатаном Шепардом твердження про існування безпосередніх контактів між Візантійською імперією та деякими з могутніх ватажків датчан<sup>1</sup>, його власне припущення про ймовірний зв'язок між знахідкою печатки Феодосія Бубуцика в Данії та монетами Феофіла, знайденими на Рюриковому городищі й у Гньоздові, усе ж надто гіпотетичне<sup>2</sup>.

У третій главі (с. 111–154) знаходимо цікаве обговорення графіті епохи вікінгів на саманідських дирхемах (с. 133–137). Аналіз семантики рун та знаків, на більшості з яких зображено озброєння, дозволяє В. Дучку сформулювати далі, у шостій главі, думку, що так звані «знаки Рюриковичів» являють собою роздвоєний накінець стріли, знак, надзвичайно поширений серед скандинавів та кочівників, як про те свідчать археологічні знахідки (с. 228–238).

Глави четверта (с. 155–188), п'ята (с. 189–201) та шоста (с. 202–252) присвячені скандинавським знахідкам із Гньоздова, регіону Волги–Оки (Тимерьово, Петровське, Михайлівське, Володимирські кургани та Сарське городище), Києва та Чернігова. Тут пропонується широкий огляд археологічних свідчень присут-

1 Shepard J. 'The Rhos guests of Louis the Pious: Whence and Wherefore?' *Early Medieval Europe* 4 (1996). 41–60.

2 Відносно контактів Русі з Візантією за часів Феофіла див. також: Mango C. 'Eudocia Ingerina, the Normans and the Macedonian Dynasty,' *Зборник Радова Византолошког Института* 14–15 (1973). 17–27.

ності скандинавів, із посиланням до сучасних їм знахідок із Скандинавії, Англії та західнослов'янських територій. В. Дучко доводить безсумнівно провідну роль вихідців із Скандинавії у місцевих суспільствах Східної Європи. Натомість значно менше уваги приділено тій обставині, що скандинави прийшли на вже існуючі поселення балтських та фіно-угорських племен. У ряді випадків автор переглядає питання хронології східно-слов'янських поселень на території Гньоздова, Ладоги та Волго-Окського регіону.

Головна мета книжки — надати неспростовні свідчення скандинавських витоків давньоруського суспільства раннього часу й, зокрема, зв'язок із скандинавами низки протоміських поселень. У прагненні заперечити аргументи археологів та істориків радянської школи про другорядну роль скандинавів (що частково зберігли свій вплив й у пострадянські часи), В. Дучко замовчує дещо з результатів археологічних досліджень, аби мати можливість вільніше обґрунтовувати провідну роль скандинавів у створенні мережі торгівельних зв'язків у Східній Європі. Такий випадок середньої течії Волги та Оки, де виникла держава волзьких булгар. До часу, що передує проникненню скандинавів, тут відносять числені скарби, що містять престижні предмети іранського та візантійського походження, що свідчить про, принаймні, наявність контактів правлячих еліт (фіно-угрів?) Середнього Поволжжя з басейном Каспійського моря та Центральною Азією<sup>3</sup>. Треба гадати, скандинави лише розширили торгівельний обмін між різними частинами Східної Європи й Балтійського регіону, використовуючи давно встановлені зв'язки й виконуючи в торгівлі роль посередників, як про те свідчить Ібн-Хордадбех. Попри ці зауваження, праця В. Дучка являє собою важливий внесок у дослідження теми, адже автор є чудовим спеціалістом в ділянці археології епохи вікінгів.

В. Дучко пропонує також історичну реконструкцію, на жаль, не завжди переконливу, утворення Давньоруської держави й ролі, котру у цьому процесі зіграли скандинави. На висновках автора позначається неповнота залучених писемних свідчень та історіографії. Автору лишилися невідомими чимало джерел (у вигляді оригінальних візантійських текстів чи в перекладах на європейські мови), так само, як і коментарі дослідників до цих текстів. Серед них, наприклад, російський коментований переклад *De admenistrando imperii*<sup>4</sup>; *Історія* Лева Диякона в оригіналі або ж у німецькому чи російському перекладах<sup>5</sup>; звіт Ібн-Фадла-

---

3 Frey R. N. "Byzantine and Sasanian Trade Relations with Northeastern Russia," *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972), 263–269.

4 Константин Багрянородный. *Об управлении империей*. М., 1989.

5 *Leonis Diaconi Caloensis Historiae libri decem*. Rec. C. V. Hasii (Bonnae; 1828); Nikephoros Phokas «Der bleiche Tod der Sarazenen» und Johannes Tzimiiskes. *Die Zeit von 959 bis 976 in der Darstellung des Leo Diakonos* (Graz — Wien — Koeln, 1961); Лев Диякон, *Історія*. М., 1988. Якби В. Дучко (с. 215) врахував хоча б одну із статей російських вчених про Лева Диякона, він би помітив, що Лев був занадто юним, щоб брати участь у кампанії проти Святослава 971 р., але використовував свідчення про ці події, модифікувавши їх так, щоб вони були схожими на свідчення Агафія.

на у англійському чи російському перекладах<sup>6</sup>; *Historia simpptomos* Іоанна Скілиці<sup>7</sup>; корпус арабських джерел, виданий Б. Заходером<sup>8</sup>. Приймаючи думку О. В. Назаренка про дату візиту княгині Ольги до Константинополя<sup>9</sup>, В. Дучко не подає навіть короткого огляду дискусії О. В. Назаренка із Г. Г. Літаврним, що заторкує не тільки питання хронології, але й розуміння політики Русі середини Х ст. вцілому<sup>10</sup>. Викликає подив, що увагу автора не привернули статті з *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*, збірника за матеріалами паризької конференції<sup>11</sup>, відомого автору за рецензією<sup>12</sup> й опублікованого за чотири роки до виходу в світ книжки В. Дучка. Деякі інші ознаки поспіху знаходимо у списку літератури (напр., Lowianski замість Lowmianski тощо).

З точки зору давнього протистояння норманістів та антинорманістів, праця В. Дучка, всупереч цікавому та багатому археологічному матеріалові, у своїй історичній частині, ймовірно, буде зачислена у розряд «норманістських». Автору так і не вдалося пояснити, яким чином місцеве населення залучалося до процесу утворення Давньоруської держави. Починаючи з 1980-х рр., у радянській, а згодом російській та українській історіографіях провідна роль скандинавів як засновників державності на Русі була частково визнана. Але й перед тим, в результаті досліджень з ранньої давньоруської археології публікувалися численні скандинавські знахідки. Саме завдяки цій копіткій праці В. Дучко одержав можливість змалювати таку яскраву картину поширення скандинавів на східних територіях. Виникає побоювання, що всупереч своїм безумовним науковим достоїнствам, праця В. Дучка, в разі, коли буде перекладена однією із східнослов'янських мов, може запалити версії антинорманізму, що жевріють на пограниччі науки та міфології. На щастя, ми живемо в часи, коли окрім відгомону у націоналістичних колах, «*Viking Rus*» здатна стимулювати російських, білоруських та українських вчених до нових інтерпретацій та формування власного погляду на спірні проблеми.

Михаїл Раєв

6 Montgomery J. E., "Ibn Fadlān Among the Rūsiyyah," *Journal of Arabic and Islamic Studies* 3 (2000), 1–25; в інтернет-версії: <http://www.uib.no/jais>; Ковалевский А. П. *Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг.* Харьков, 1956.

7 *Ioannis Scylitzae, Synopsis Historiarum*, rec. I. Thurn (Berolini — Novi Eboraci, 1973).

8 Заходер Б. Н. *Каспийский свод сведений о Восточной Европе*, 2. М., 1967.

9 Назаренко А. В. *Древняя Русь на международных путях*. М., 2001. С. 219–310.

10 Литаврин Г. Г. *Византия, Болгария и Древняя Русь (IX — начало XII в.)*. СПб., 2000. С. 154–213.

11 *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*, ed. M. Kazanski, A. Nercessian et C. Zuckerman (Paris, 2000).

12 Кулаков В. Колоквиум «Прото-городские центры Руси между Скандинавией, Византией и Востоком (VII–X вв.)» (Париж; 1997). *Русская археология*. 1998. № 4. С. 239–241.